

This is a self-archived – parallel-published version of an original article. This version may differ from the original in pagination and typographic details. When using please cite the original.

AUTHOR(S)

Joonas Kananen

TITLE

"Hyvä valmentaja tekee myöskin omalle maalleen positiivista propagandaa" – Yksityis- ja viranomaisarkistojen antama kuva urheiluvalmentaja Paavo Karikon toiminnasta Italiassa vuosina 1933–1936

YEAR

2025

CITATION

Kananen, J. (2025). "Hyvä valmentaja tekee myöskin omalle maalleen positiivista propagandaa" – Yksityis- ja viranomaisarkistojen antama kuva urheiluvalmentaja Paavo Karikon toiminnasta Italiassa vuosina 1933–1936. In H. Roiko-Jokela & T. Roiko-Jokela (Eds.), *Urheilun valot ja varjot: Identiteetti, yhteisö ja yksilöt urheilussa* (pp. 112–147). Suomen Urheiluhistoriallinen Seura.

VERSION

Author accepted manuscript

“Hyvä valmentaja tekee myöskin omalle maalleen positiivista propagandaa” - Yksityis- ja viranomaisarkistojen antama kuva urheiluvalmentaja Paavo Karikon toiminnasta Italiassa vuosina 1933–1936

Urheiluvalmennus kävi läpi murroskautta maailmansotien välisinä vuosina. Tähän saakka valmentajat olivat olleet lähes poikkeuksetta entisiä aktiiviurheilijoita, joiden tietotaito rakentui käytännön kokemuksen pohjalle. Suomessa eräs suunnannäyttäjistä urheiluvalmentajuuden modernisoitumisessa oli Keuruulla syntynyt Paavo Karikko (1903–1978). Hän oli ensimmäisiä ammatikseen valmentaneita, jolla ei ollut mittavaa taustaa urheilijana.¹

Tämä artikkeli keskittyy Karikkoon ja vuosiin 1933–1936, jolloin hän valmensi yleisurheilijoita fasisissa Italiassa. Italialaisurheilijat tavoittelivat ajanjaksolla menestystä Torinon Euroopan mestaruuskilpailuissa 1934 sekä Berliinin olympialaisissa 1936. Tätä päämäärää silmällä pitäen maassa vaikutti Karikon ohella myös kolme muuta suomalaista yleisurheiluvalmentajaa. He olivat Martti Järvinen, Ove Andersen ja Veikko Renko.² Pääasiallisesti Firenzessä työskennellyt Karikko toimi johtavassa ja valvovassa asemassa suhteessa muihin suomalaisiin.

Tarkastelen artikkelissani Karikon Italian-jaksoa kolmen eri arkistokokonaisuuden kautta, jotka kuvaavat kattavimmin suomalaisvalmentajien toimintaa 1930-luvun Italiassa. Tätä ilmiötä on tutkittu toistaiseksi erittäin vähän. Urheilun ja liikunnan kulttuurikeskus Tahdossa säilytettävän Karikon yksityisarkiston ohella hyödynnän hänen ystävälleen Urho Kekkoselle Italiasta lähettämiä kirjeitä, joita säilytetään Urho Kekkoson arkistossa. Lisäksi käytän artikkelin aineistona ulkoministeriön arkistosta löytyvää kirjeenvaihtoa, joka käsittelee suomalaisvalmentajien lähettämistä Italiaan ja keskittyy Karikon matkaa edeltäneisiin vaiheisiin. Näiden aineistojen pohjalta artikkelin tutkimuskysymys kuuluu, millaisia merkityksiä valmentajuus ja siihen liittynyt tietotaito saivat näissä, luonteeltaan hyvin erilaisissa arkistoaineistoissa?

Urheiluvalmentajuus ja sen kulttuurihistoriallinen tarkastelu on noussut hiljalleen yhä näkyvämmiin urheiluhistorian tutkimuskentälle.³ Artikkelissani lähestyn tätä aihetta hyödyntämällä artikkelin keskeisenä analyttisenä käsitteenä tietoa. Tällä tavoin artikkeli tuo panoksensa paitsi urheiluhistorian kentälle, myös tiedonhistorian tutkimussuuntaukseen. Jälkimmäinen tarkastelee moninaisia ja päällekkäisiä tiedon tuottamisen tapoja ja konteksteja

tuoden samalla tutkimuksen keskiöön perinteisesti marginaalisempaan asemaan jäänyttä tietoa ja sen tuottajia.⁴

Kehitän artikkelissani eteenpäin myös tiedon piirin käsitettä, joka on muotoiltu varsin hiljattain *Tiedonhistoria* -artikkelikokoelmassa. Sen avulla tutkijat ovat pyrkineet ymmärtämään kulttuurien ja yhteisöjen sisällä vallitsevia rinnakkaisia tietämisen tapoja sekä analysoimaan tiedon liikkumista ja siihen sisältyvää moninaisuutta. Käsite kiinnittää tiedon liikkumisen ja muotoutumisen ohella huomiota myös tiedon materiaalisiin ja kontekstuaalisiin reunaehtoihin sekä mahdollistaa huomion kiinnittämisen eri tiedon piirien tapoihin välittää ja muodostaa tietoa.⁵ Artikkelin puitteissa hahmotan eri arkistokokonaisuuksia oletettuina tiedon piireinä, joissa tieto sai muotoja, jotka olivat kunkin arkiston muodostumisen kontekstissa ominaisia. Tiedon piirien tarkastelussa nojaudun osin myös arkistoteorian postmodernistisen käänteen tarjoamiin näkökulmiin, jotka ovat huomioineet arkistojen sisällön ohella niiden muodon ja kontekstin.⁶

Urheiluhistorian kentälle vastaavia arkistoteorian näkökulmista ammentavia ajatuksia on soveltanut muun muassa Douglas Booth.⁷ Hänen kohtaamansa kritiikki on huomauttanut, että arkistoteorian postmodernistisen käänteen ajatukset sisältyvät mitä suurimmassa määrin osaksi historioitsijoiden lähdekriittistä työskentelyä.⁸ Tästä huolimatta näen, että arkistojen rakentamiseen liittyvien tekijöiden yhä tietoisempi ja näkyvämpi huomioiminen osana analyysia voi sekä tukea lähdekritiikin toteutumista että tuottaa uusia näkökulmia tutkimukseen, esimerkiksi juuri tiedon tuottamista ja sen rakentamista koskien.

Valmennusosaaminen ulkopolitiikan palveluksessa

Ulkoministeriön arkistossa on säilynyt erillinen kansio, joka käsittelee suomalaisten valmentajien lähettämistä Italiaan. Se sisältää yhteensä 12 kirjettä, jotka ajoittuvat pääasiallisesti lokakuun 1932 ja huhtikuun 1933 väliselle ajalle. Ministeriön ohella osapuolina kirjeenvaihdossa olivat Suomen Rooman-lähetystö, Suomen Urheiluliitto sekä Italian yleisurheiluliitto (FIDAL).

Valmentajakysymystä edelsi Italian yleisurheiluliiton ja Milanon fasistisen puolueen halu järjestää kansainväliset kilpailut syksyllä 1932. Suomen lähettiläänä Roomassa toiminut Pontus Artti totesi kirjeessään ulkoasiainministeriöön, että italialaisten järjestäjien toiveissa siinsi erityisesti moninkertaisen olympiavoittajan, juoksija Paavo Nurmen saapuminen

maahan.⁹ Suunnitelmat kuitenkin kariutuivat ja saman vuoden lokakuussa Artti kertoi pienimuotoisesta selkkauksesta, joka liittyi italialaislehdistön levittämiin huhuihin suomalaisjuoksija Volmari Iso-Hollon pyytämistä kilpailukorvauksista. Artti tuomitsi väitteet valheellisiksi ja hänen oikaisuvaatimuksensa johti Italian yleisurheiluliiton pääsihteerin Puccio Puccin henkilökohtaiseen vierailuun Suomen-lähettilään luona. Tässä tapaamisessa Artti sai kuulla “italialaisten toivomuksesta saada suomalaisia urheilutreenareita luokseen”.¹⁰

Urheiluvalmentajien värvääminen ulkomailta ei ollut tavaton ilmiö 1900-luvun alussa. Esimerkiksi eri urheilulajeihin erikoistuneita brittivalmentajia vaikutti Manner-Euroopassa jo 1910-luvulla. Menestyneistä maista saapuneiden valmentajien tietotaidon koettiin voivan kehittää vastaanottavan maan urheilukulttuuria ja nostavan sen tasoa.¹¹ Se, että Italiaan haluttiin nimenomaan suomalaisia yleisurheiluvalmentajia, ei ollut sattumaa, sillä juuri yleisurheilu ja paini olivat keskeisiä lajeja Suomen vuosien 1908–1936 olympiamenestyksen kannalta. Suomalaisurheilijoiden tällä ajanjaksolla saavuttamista miltei kahdestasadasta olympiamitalista yli 70 prosenttia tuli näistä kahdesta lajista, mikä osoitti suomalaisten vankkaa lajiosaamista. Samaan aikaan menestys kilpaurheilussa, joka oli vielä pitkälti eurooppalainen ja pohjoisamerikkalainen ilmiö, tarjosi suomalaisille kanavan tulkita omaa maataan osana länttä ja sen edustamia arvoja.¹²

Jalkapalloa lukuun ottamatta ulkomaalaisten valmentajien vaikutus Italiassa oli vähäistä ennen fasismien aikakautta.¹³ Sotien välinen aika merkitsi kuitenkin murroskohtaa, ja myös suomalaisten palkkaamisen kautta tavoiteltu urheilumenestys nivoutui osaksi fasistien urheilupolitiikkaa. Fasistisen puolueen sihteerin, Achille Staracen astuttua maan olympiakomitean (CONI) johtoon keväällä 1933, huippu-urheilun merkitys korostui entisestään. Sen kautta hallinto pyrki rakentamaan myötämielisyyttä ja jaettua kansallistunnetta italialaisten keskuudessa sekä saavuttamaan urheilumenestyksen avulla arvovaltaa kansainvälisessä politiikassa.¹⁴

Artti tarttui valmentaja-asiaan toisessa lokakuun lopussa 1932 ulkoasiainministeriöön lähettämässään kirjeessä. Siinä hän kertoi tarkemmin Puccin välittämistä toiveista saada Italiaan kolme tai neljä suomalaisvalmentajaa. Valmentajat oli tarkoitus sijoittaa eri kaupunkeihin, joista käsin he matkustaisivat eri puolille maata ohjaamaan ja neuvomaan urheilijoita. Valmennustoiminnan oli tarkoitus käsittää “kymmenotteluun kuuluvat lajit” ja työn todettiin kestävän seuraaviin olympialaisiin saakka. Sopivien valmentajaehdokkaiden

saatavuuden ohella Puccia kiinnosti tässä kohtaa heidän palkkaustaan ja siitä koituvia kustannuksia koskeneet kysymykset sekä ehdokkaiden kielitaito.¹⁵

Puccin kysely kulkeutui ministeriöstä Suomen Urheiluliitolle, joka vastasi tiedusteluun “jo periaatteessa täysin myönteisesti” marraskuussa. Liiton puheenjohtajana toimineen Kekkosen ja liiton sihteerin, Ilmari Sinisalonen nimissä lähetetyssä kirjeessä todettiin, että Suomesta löytyi useita koulutettuja, päteviä ja tehtävään soveltuvia valmentajia. Liiton puolelta koettiin ongelmalliseksi lähinnä se, että osaavimmat valmentajat pääsisivät matkaan vasta vuoden 1933 syyskesällä. Urheiluliiton näkökulmasta tähän ajankohtaan kannatti kuitenkin ehdottomasti odottaa.

Mutta ottaen huomioon, että kyseelliset valmentajapaikat Italiassa ovat varsin vastuun alaisia, Urheiluliitto suosittelisi niihin vain parhaimpia valmentajiaan. Asiaa arvosteltaessa on otettava huomioon, että hyvä valmentaja tekee myöskin omalle maalleen positiivista propagandaa.¹⁶

Ulkoasiainministeriön kirjeenvaihdossa erottui jo varhaisessa vaiheessa eri osapuolten halu valjastaa valmentajanimitys osaksi suomalaiskansallista identiteettityötä ja ulkopoliittikkaa. Oman maan esiin tuominen myönteisessä valossa urheilun ja siihen liittyneiden kiertueiden, kilpailujen tai valmennuspestien kautta oli varsin tyypillinen ilmiö 1900-luvun alkupuoliskon läntisessä maailmassa. Menestyksekkäät urheilijat pystyivät näyttämään muille, mitä oli mahdollista saavuttaa, kun taas osaavat valmentajat auttoivat paikallisia saavuttamaan vastaavia suorituksia.¹⁷ Urheilun kautta tapahtuneen dialogin ehtona oli laajempi teollistumisen aikakauden yhteiskunnallinen ja kulttuurinen muutos, jonka myötä ihanne etäältä katsottavasta, luonnon muovaamasta ihmiskehosta korvautui käsityksillä harjoittelun avulla mahdollisimman tehokkaaksi muokattavasta kehosta.¹⁸

Tämä muutos heijastui vahvasti modernin valmentajuuden kehitykseen sekä tietoon, jota valmentajilta vaadittiin. Vaikka valmentajien pätevyys ja sisältöosaaminen tuotiin yleisellä tasolla esiin ulkoasiainministeriön kirjeenvaihdossa, ei niiden konkreettista sisältöä juurikaan avattu. Sen sijaan kirjeet korostivat keskeisenä tiedon osa-alueena valmentajien kielitaitoa. Kopiona säilyneessä kirjeessä Rooman-lähetystöön ulkoasiainministeriön edustajat totesivat, kuinka Sinisalolta “erikseen kysyttäessä” ministeriö sai tietää, että “valmentajat, joiden lähettämisestä Italiaan on ensi sijassa kysymys, osaavat, paitsi täydellisesti suomea ja ruotsia, vielä niin paljon saksaa, että sillä hyvästi tulevat toimeen”.¹⁹ Tämän tiedon pohjalta

ministeriössä saatettiin luottaa siihen, että valmentajat oppisivat mahdollisimman pian myös italiaa maahan päästyään.

Kielitaidon korostumista selittivät pitkälti arkistonmuodostajan eli ulkoasiainministeriön intressit, jotka nivoutuivat vahvasti valtionhallintoon ja ennen kaikkea ulkopoliittiseen toimintaan. Suomen ulkoasiainhallinnon historiaa tarkastellut Jukka Nevakivi on nähnyt talvisotaa edeltäneen kauden ulkopoliittikan vakiintumisjaksona ja tulkinnut Pehr Evind Svinhufvudin presidenttikautta 1931–1937, johon Italian valmentajakysymys sijoittui, sen kypsymisen kautena. Vaikka Suomea pyrittiin tekemään tuolloin tunnetuksi eri keinoin, säilyi Suomi eurooppalaisen yleisön näkökulmasta varsin tuntemattomana maana. Siihen vaikuttivat ulkoasiainhallinnon keinojen ja varojen niukkuus.²⁰ Tässä Suomen tunnetuksi tekemisen kontekstissa valmentajat näyttäytyivätkin mahdollisuutena tuoda maalle näkyvyyttä, minkä vuoksi henkilövalintojen haluttiin onnistuvan, esimerkiksi kielitaitovaatimusten näkökulmasta.

Kielitaidon korostuminen valmentajien tiedon keskeisenä osa-alueena sekä sen välillinen yhteys politiikan tekoon korostaa sitä, kuinka arkistoteorian valossa ulkoasianministeriö edusti varsin perinteistä viranomaisarkistoa. Juuri tällaisiin, hallinnon tuottamiin arkistoihin yhdistetty ajatus universaalista todistusvoimasta sekä niiden aineistojen neutraaliudesta hallitsi arkistoteorian alkuvaiheita aina 1970-luvulle saakka.²¹ Niiden kritiikistä kummunnut paradigman muutos alkoi korostaa arkistoja tietoisten prosessien ja valintojen myötä rakentuneina kokonaisuuksina, ei ainoastaan tiedon neutraaleina säilyttäjinä.²²

Tätä näkemystä mukailleen onkin mahdollista tunnistaa se, kuinka ulkopoliittisiin intresseihin sitoutuneen arkistonmuodostajan rooli heijastui merkityksiin, joita valmentajuus ja siihen liittynyt tieto saivat kirjeenvaihdossa. Tätä alleviivaavana esimerkkinä ministeriö korosti sitä, että Suomen Urheiluliiton oli tärkeää käydä valmentaja-asiaan liittyneitä neuvotteluja Italian suuntaan Rooman-lähetystön ja ministeriön välityksellä, jotta ne eivät antaisi “aihetta jälkirettelöihin”.²³ Vastaavasti Italiassa, huolimatta hallinnon aktiivisesta otteesta urheilupoliittikkaan, yksittäisten henkilöiden rooli näyttää korostuneen valmentaja-asiassa. Artti kertoi Puccin toivoneen, että hän voisi käydä suoraa yhteydenpitoa lähetystön kanssa. Lisäksi Pucci halusi, että Italian Suomen-suurlähettiläs Attilio Tamaro, joka “ei ymmärtäne paljoa urheilusta”, pidettäisiin mahdollisuuksien mukaan sivussa koko kysymyksestä.²⁴

Sekä valmentaja-asian saama ulkopoliittinen merkitys suomalaisille että henkilösuhteiden vaikutus korostuivat jälleen tammikuussa 1933, kun kirjeenvaihtoon ilmestyi huolestuneita sävyjä. Artin mukaan viimeaikaiset huhut Italiassa antoivat aihetta pelolle siitä, että

“keskusteluille suomalaisten urheiluvalmentajien saamisesta Italiaan tulisi joku este”. Erityisesti Arttia huoletti Italian urheilusta päättävien elinten mahdollinen halu suosia kotimaisia valmentajia. Samassa hän toi esiin fasistisen Italian politiikassa tapahtuneet “puhdistukset” Staracen astuttua puolueen sihteerin paikalle joulukuussa 1931. Artti totesikin, ettei suomalaisten pitäisi sulkea pois mahdollisuutta, että “tri Pucci, jonka kanssa käytyjen suullisten keskustelujen varassa koko asia oli, jossakin käänteessä tulisi desavoiduksi ja vaikkapa joutuisi pois tärkeältä yleissihteerin paikaltaan”.²⁵

Tämä huoli sysäsi vauhtia valmentaja-asian järjestämiseen. Rooman-lähetystö pyysi välittömästi Puccilta kirjallista lausuntoa aiheeseen liittyen, johon Artti viittasi ulkoasiainministeriöön suunnatussa kirjeessään. Vastauksessaan Pucci oli vakuuttanut italialaisten sitoutumista suomalaisten valmentajien palkkaamiseen. Samalla Artti painosti ministeriön välityksellä Urheiluliittoa toivoen “saavansa lähitulevaisuudessa uusia selvityksiä keskustelujen jatkamiseksi”. Ulkopoliittisten painotusten ohella hän sivusi myös sisäpolitiikkaa kiitellessään sitä, ettei Suomen lehdistö ollut tarttunut vireillä olleeseen valmentaja-asiaan. Artin mukaan tämä vähensi pettymystä, mikäli hanke lopulta kariutuisi.²⁶

Vain viisi päivää Artin kehotuksen jälkeen Urheiluliitto toi kirjeessään ensi kertaa esiin valmentajaehdokkaiden nimiä. Italiaan oli määrä lähettää kolme suomalaisvalmentajaa, jotka liiton esityksen mukaan olivat Karikko, Järvinen ja Andersen. Jompikumpi kahdesta jälkimmäisestä saattoi vielä korvautua kuuluntaryönnössä ja korkeushypyssä ansioituneella Armas Valsteella prosessin edetessä. Urheiluliiton kirjeen mukaan kaikki kolme valmentajaehdokasta olivat käyneet läpi “teoreettisen ja käytännöllisen valmentajakoulutuksen” sekä olivat “ylioppilassivistyksen saaneita miehiä”, mikä koettiin takeeksi riittävälle kielitaidolle.²⁷

Huhtikuussa 1933 valmentajaehdokkaat suostuivat Italian yleisurheiluliiton tarjoamiin sopimusehtoihin. Samalla selvisi, että maahan matkustaisi aluksi vain kaksi valmentajaa, jotka olivat Karikko ja Järvinen. Vasta tässä kohtaa Urheiluliiton kirje Rooman-lähetystöön toi esiin valmentajien sisältöosaamiseen suuremmin liittyviä seikkoja. Ne yhdistyivät Karikon välittämään toiveeseen sopivasta matkustusajankohdasta, joka oli aikaisintaan heinäkuun lopussa.

Lisäksi valmentaja Karikko itse pitää esitettyä Italiaan matkustamisaikaa joka suhteessa kaikkein edullisimpana, suunnitellen neuvontatyön järjestämistä siten, että

valmentajien päätehtävänä olisi ensi syyskesällä pitää urheilijoille tyyli (tekniikka) harjoituksia ja vasta talvella - tyylihionnan edelleen jatkuessa - ilmasto- ym. olosuhteisiin perehdyttyään laatia valmentautumis (kuntoutumis) ohjelmat sekä suorittaa ensi keväänä urheilijain tyylin ja kunnon viimeistely. Sinänsä tämä on luonnollisin suunnitelma, sillä esitetty työohjelma täytyy suorittaa yllä mainitussa järjestyksessä.²⁸

Tästä maininnasta erottui osaltaan se, että vuosisadan alussa urheilu oli pääasiallisesti vielä hyvin kausiluontoista, johtuen paitsi sääoloista myös puutteellisista olosuhteista.²⁹ Toisaalta se paljasti moderniin valmentajuuteen sisältyneen vallan ulottuvuuden. Tyylin opettaminen ja hionta liittyivät ajatukseen, jossa valmentajan ulkopuolinen katse sekä urheilijan vapaaehtoinen valmius kurinalaisuuteen toimivat keinoina luoda mahdollisimman tehokas keho.³⁰ Valmentajan keskeinen rooli tässä prosessissa merkitsi historiallista muutosta, sillä vain joitain vuosikymmeniä aiemmin valmentajan rooli oli laajasti toimia urheilijoiden palvelijana. Tämä korostui etenkin yläluokan suosimissa lajeissa, kuten tenniksessä.³¹

Ulkoasiainministeriön arkistokokonaisuus osoitti, kuinka tieto, ollakseen jaettua ja yhteisesti ymmärrettyä, edellytti tiedon piiriä, jossa näitä merkityksiä tuotettiin.³² Ulkoasiainministeriön kirjeenvaihdon ympärille rakentuneessa tiedon piirissä jaetuksi erottautui ennen muuta käsitys urheiluosaamisen ja suomalaisuuden tiiviistä yhteydestä. Se heijastui myös arkistokokonaisuuden ainoaan Italian-jakson aikaiseen kirjeeseen. Joulukuussa 1934 Artti kirjoitti ministeriölle Rooman-lähetystön saaneen lukuisia todisteita siitä, että Italiassa vaikuttaneet suomalaisvalmentajat olivat ”saavuttaneet huomattavan menestyksen, etenkin hra Karikko”.³³ Tämäkin korostaa sitä, kuinka arkisto ja tässä artikkelissa niihin rinnastuvat tiedon piirit rakentuvat dynaamisten prosessien kautta, joita arkistonmuodostajien intressit ohjaavat.³⁴

Valmentajan monipuolinen tietotaito yksityisessä kirjeenvaihdossa

Italiasta käsin Karikko kävi kirjeenvaihtoa presidenttinä myöhemmin vuosina 1956–1982 toimineen Kekkonen kanssa. He olivat ystäväystyneet opiskellessaan molemmat lakitiedettä Helsingin yliopistossa. Yhteensä 13 Karikon Italian-jakson aikaista kirjettä on säilynyt UKK-arkistossa. Arkisto perustettiin 1970-luvun alussa ja se on ainoa Suomen tasavallan presidentin yksityisarkisto, jota ei säilytetä Kansallisarkistossa. Arkiston peruskivenä on Kekkonen säilyttämä ja lahjoittama asiakirjakokoelma, johon myös Karikon lähettämät kirjeet kuuluvat.³⁵

Karikon varhaisimmat kirjeet Italiasta ovat käsin kirjoitettuja ja osa niistä on varsin pitkiä, jopa kahdeksantoista sivun laajuisia. Lisäksi Karikko lähetti kirjeiden liitteinä Kekkoselle yksittäisiä italialaisia lehtileikkeitä sekä joitakin kolmansien osapuolien Karikolle itselleen suuntaamia kirjeitä. Kirjeissään Karikko kuvasi valmentajalta edellytettyä tietotaitoa, muun muassa valmennusmenetelmiä ja välinetietoutta, sekä hänen omia sosiaalisia verkostojaan Italiassa. Näin ollen kirjeenvaihto tarjoaa huomattavasti monipuolisempaa ja syvempää ymmärrystä modernista valmentajuudesta ja siihen liittyneestä tiedosta kuin ulkoasiainministeriön aineistot.

Vaikka tulkitsem Karikon ja Kekkoson välistä yksityistä kirjeenvaihtoa omana tiedon piirinään, on hyvä muistaa, että jotkin valmentajuuden tietotaidon piirteet saattoivat limittyä ja kerrostua useampiin arkistokokonaisuuksiin. Näin ollen sama tieto ja sille annetut merkitykset saattoivat elää rinnakkain eri tiedon piireissä. Tähän liittyen kielitaito erottui eräänä keskeisenä valmentajien tiedon osa-alueena myös Karikon kirjeissä Kekkoselle. Syksyllä 1933, hyvin pian sen jälkeen, kun Karikko ja Järvinen olivat saapuneet Italiaan, hän kertoi kirjeessään, kuinka suomalaisvalmentajat toimivat alkuun tulkkien, muun muassa tehtävää toimittaneen Eeva Artin avustuksella. Samasta kirjeestä välittyi kuitenkin molempien valmentajien aktiivinen pyrkimys omaan kielen oppimiseen, jota tuki osaltaan se, että italialaisurheilijat olivat ”väsymättömiä opettamaan” heille italiaa.³⁶

Kielitaito sai osin samankaltaisia merkityksiä Karikon yksityiskirjeissä kuin ulkoasiainministeriön kirjeenvaihdossa. Kielitaito auttoi edullisen vaikutelman luomisessa, mikä tuki suomalaisten pyrkimyksiä vakuuttaa Italian yleisurheiluliitto, jonka oli tarkoitus virallistaa heidän sopimuksensa vasta lyhyen koeajan jälkeen. Tähän liittyen Karikon syksyn 1933 aikana kirjoittamissa kirjeissä erottuikin selkeä pyrkimys saavuttaa paikallisten luottamus. Kielitaito näyttäytyi keskeisenä keinona tämän tavoitteen saavuttamiseksi.

Samaan aikaan kielitaidon saamia merkityksiä muovasi Karikon henkilökohtainen motivaatio. Pohdinnat kielitaidosta liittyivät tapaan, jolla hän tarkasteli itseään ja omaa valmentajuuttaan suhteessa muihin Italiassa aiemmin vaikuttaneisiin ulkomaalaisiin yleisurheilupalmentajiin. Heitä olivat yhdysvaltalainen Platt Adams ja unkarilainen Jenő Gaspar, joiden vaatimattomaksi jääneen menestyksen ja hitauden italian kielen oppimisessa Karikko nosti esiin kirjeessään Kekkoselle heti syyskuussa 1933. Tässä suhteessa Karikko halusi poiketa edeltäjistään. Hän totesi yleisellä, että italialaiset olivat välittömästi ihmetelleet sitä, kuinka paljon hän ja Järvinen

osasivat italiaa jo maahan saapuessaan. Samassa Karikko vannoi, että jo ensimmäisen reilun kuukauden kuluessa suomalaiset puhuisivat “italiaa melkoisesti”.³⁷

Harvalukuisten ulkomaalaisten yleisurheiluvalmentajien ohella monien italialaisten jalkapalloseurojen peräsimessä vaikutti unkarilaisia ja itävaltalaisia valmentajia maailmansotien välisinä vuosina.³⁸ Karikko nosti näitä valmentajia esiin monissa kirjeissään reflektoiden omaa asemaansa suhteessa heihin.³⁹ Myöhemmin Karikko kiinnitti kirjeissään samalla tavoin huomiota myös yhdysvaltalaiseen yleisurheiluvalmentaja Boyd Comstockiin, joka saapui Italiaan alkuvuodesta 1935.⁴⁰

Karikon kirjeistä selvästi välittynyt ymmärrys omasta sosiaalisesta viitekehyksestä heijasteli kirjemuodolle ominaista omaelämäkerrallisuutta. Kirje näyttäytyikin keinona käsitellä omaa erikoislaatuista kokemusta sekä välittää eteenpäin kuvaa tästä epätyypillisestä elämäntavasta lähipiirille.⁴¹ Toisaalta kirjeille ominainen dialogisuus, ennen muuta vastaanottajan rooli, vaikutti selvästi siihen, miten ja mitä kirjeissä kirjoitettiin.⁴² Tässä tapauksessa Kekkonen kaksoisrooli Suomen Urheiluliiton puheenjohtajana ja Karikon henkilökohtaisena ystävänä saattoi selittää sitä, miksi kielitaito sai samaan aikaan sekä yhteneväisiä että eriäviä merkityksiä suhteessa ulkoasiainministeriön kirjeenvaihtoon.

Vaikka Kekkonen oli Urheiluliiton edustajana tekemisissä viranomaisten kanssa, on tärkeää huomata, että hän oli myös urheilun sisäpiiriläinen. Näin ollen yksityisen kirjeenvaihdon molemmat osapuolet tunsivat urheilua, mikä mahdollisti yksityiskohtaisemman, urheiluvalmentajuuteen liittyneen tiedon liikkumisen. Tässä suhteessa erityisen kiinnostava oli tapa, jolla Karikko kuvasi suhdettaan kenties nimekkäimpään italialaiseen yleisurheilijaan, Los Angelesissa kesällä 1932 olympiakultaa voittaneeseen juoksija Luigi Beccaliin. Karikko kertoi tavanneensa Beccalin ensi kerran miltei heti Italiaan saavuttuaan, Milanossa järjestetyn yleisurheilumaaottelun katsomossa.

Minut laitettiin Beccalin viereen istumaan. Esitin hänelle parhaimmat onnitteluni “miei migliori auguri”. Otin myöskin taskustani sanomalehdestä leikkaamani, häntä esittävän tyylikuvan ja selitin, että hänellä on parhain tyyli. Samalla näytin sormillani, kuinka hänellä - hänen ollessa ilmassa - takimmainen jalka liikkuu hyvin eteenpäin, minkä myös kuva todisti.⁴³

Tämä maininta nosti esiin joitakin valmentajan tietotaitoon liittyneitä teemoja, jotka toistuivat myöhemmissä kirjeissä. Niitä olivat ymmärrys tyylytaidosta sekä visuaalisten materiaalien

hyödyntäminen valmennuksessa. Karikon mukaan juuri tyylytaito ja siihen läheisesti liittynyt urheilusuorituksen yksityiskohtiin paneutuminen oli ominaisuus, joka auttoi suomalaisvalmentajia erottumaan edukseen. Tämä näkyi Karikon kirjoittaessa Kekkoselle suomalaisvalmentajan häikäisevästä ensiesiintymisestä Etelä-Italiassa. Lokakuussa 1933 Karikko kertoi napolilaisurheilijoiden ihastelleen Järvisen tyylytaitoa ja sitä, kuinka “hän pystyi ohjaamaan huipputuloksiakin, nimittäin 680 cm pituushyppääjää ja 15,8 sek aitajuoksijaa, ja löytämään heidänkin suorituksistaan virheitä”. Hän arveli tiedon tästä kulkeutuvan myös Italian yleisurheiluliitolle, joka yhä valmisteli lopullista päätöstään suomalaisvalmentajien pysymisestä maassa.⁴⁴

Karikon tiedot pohjautuivat Järvisen hänelle lähettämään kirjeeseen, joka on myös säilynyt Kekkoson arkistossa. Karikko toimitti sen oman kirjeensä liitteenä ja on mahdollista, ettei Järvinen ollut tietoinen kirjeen kulkeutumisesta Kekkoselle. Näin ollen kolmannen osapuolen kirje ja sen sisältämä tieto altistuivat uudelleenlaiselle tarkastelulle ja toissijaiselle käytölle jo päätyessään arkistonmuodostajalle. Tämä tuo esiin arkistojen muodostumiseen liittyvän etiikan ja erityisesti yksityisyydensuojan teeman. Kolmannen osapuolen tuottaman yksityisen tiedon kulkeutuminen pois päin sen alkuperäisestä yksityisestä piiristä kohti yhä julkisempaa piiriä jatkui myöhemmin sen päätyessä osaksi UKK-arkistoa. Arkistotutkija Elena S. Danielsonin ajatusta mukaillen arkisto näyttäytyi tämän prosessin kautta instituutiona, jonka suojassa myös mahdollisesti arkaluonteinen tieto saattoi luottamuksellisesti vanheta historiasta ja kulttuurista kertovaksi lähteeksi.⁴⁵

Julkisen yksityisarkiston perustamisen aikoihin Järvisen kirje oli noin neljäkymmentä vuotta vanha. Arkiston muodostumiseen liittynyt prosessi kuvastikin ajallisen välimatkan turvin käytyä neuvottelua yksityisyyden rajoista sekä yksityisen ja julkisen piirin välisestä suhteesta. Samalla kolmannen osapuolen kirjeen säilyminen ja sen päätyminen osaksi arkistoa antaa osviittaa siitä, että Kekkoson toimintaa ohjasi pitkäaikainen arkistotietoisuus.⁴⁶ Sen muodostumista saattoi osaltaan ohjata Kekkoson julkinen asema. Tämä korostaa arkistonmuodostajan vaikutusta siihen, millaisessa muodossa tieto säilyy jälkipolville.

Karikon viittaus Järvisen kirjeeseen sekä siitä välittynyt ajatus, kuinka hiottu tyyli johti selvästi mitattaviin huippusuorituksiin, erottui myös yhtenä selkeänä teemana Karikon pohtiessa omaa valmennustyötään ulkomailla.⁴⁷ Tällainen ajatuskulku oli tiiviisti sidoksissa moderniin valmentajuuteen, joka pyrki teollistumisen aikakauden hengessä muovaamaan urheilijoita

kohti alati parempia tuloksia.⁴⁸ Urheilijoiden tulokset näyttäytyivätkin absoluuttisena mittarina paitsi urheilijan kehitykselle myös valmentajan tiedolle ja osaamiselle.

Karikon kirjeet osoittivat, kuinka urheilijoiden tyylin hiomisen ja siitä seuranneen tulosten optimoimisen keskeisenä apuvälineenä toimivat visuaaliset materiaalit. Niiden hyödyntäminen kuului osaksi valmentajan tietotaitoa, minkä Karikko toi esiin kuvatessaan ensikohtaamista Beccalin kanssa. Tämä puoli urheiluvalmentajuudesta näkyi vieläkin selvemmin, kun hän kertoi helmikuussa 1934 valmistelleensa Rooman *Accademia della Farnesinassa*⁴⁹, fasistipuolueen liikunnan ja fyysisen kasvatuksen koulutuskeskuksessa, pidettyä valmentajakurssia. Karikko kertoi aikomuksistaan kirjoittaa italiankielinen valmennusopas kurssille laatimiensa luentomateriaalien pohjalta. Hänen mukaansa oppaaseen olisi voinut saada kuvitusta Italian yleisurheiluliiton filmimateriaaleista, joita hän oli löytänyt kurssin valmistelun yhteydessä. Pariisin, Amsterdamin ja Los Angelesin olympialaisista kuvatut materiaalit paljastuivat myöhemmin elokuvainstituutti Lucen tuottamiksi, ja kirjeessään Kekkoselle Karikko toivoi, että niitä hankittaisiin myös Suomeen valmentajien käytettäväksi.

Sovimme, että kun tulen kursseille, menemme yhtiöön tarkastelemaan ja hieromaan kauppoja. Nyt on siis mahdollisuus saada kerrassaan suurenmoisia opetusfilmejä. Ainakin tässä Amsterdamin filmissä, joka on minulla lainana, tyyllisarjoja vaikka minkä verran. Useissa lajeissa on kaikkien miesten kaikki suoritukset filmattu kokonaan; esim. keihäänheitossa näkee Penttilän kaikki alkukilpailuheitot kuin vierestä.⁵⁰

Visuaalisten materiaalien hyödyntäminen kuvastaa välinetietoisuutta, joka oli keskeinen osa valmentajan monipuolista tietotaitoa maailmansotien välisenä aikana.⁵¹ Välinetietoisuus näkyi muutoinkin Karikon kirjeissä, mistä kertoivat muun muassa hänen järjestelmänsä piikkikenkien, pistetaulukoiden ja keihäiden toimitukset Suomesta Italiaan. Karikkoa ennen Italiassa vaikuttanut, maan urheilijoita Antwerpenin olympialaisiin 1920 valmentanut Adams joutui turvautumaan vastaaviin toimiin, sillä yleisurheiluun soveltuvia välineitä oli maassa vähän.⁵² Välineiden tarpeellisuuden ohella Karikko koki, että niiden toimittamisella Italiaan oli ”suuri propagandamerkitys”, kuten hän kirjoitti Kekkoselle.⁵³ Tämä ajatus nojasi siihen, että paremmat välineet kohensivat urheilijoiden tuloksia, mikä puolestaan rakensi edullista vaikutelmaa suomalaisvalmentajien työstä ja osaamisesta.

Valmentajan tietotaidon monialaisuus ylsi Karikon kohdalla jopa siihen, että hän piirsi Firenzeen ja Pisaan valmistuneet saunarakennukset. Ensi kerran nämä suunnitelmat esiintyivät kirjeenvaihdossa jo marraskuussa 1933. Tuolloin Karikko totesi, että jo pian firenzeläisseura Giglio Rosson harjoituskentällä “lämpiää lauantaisin suomalainen sauna”.⁵⁴ Vaikka suomalaisuus nousi esiin tässäkin kohtaa, oli saunan ensisijaisena tarkoituksena palvella urheilun päämääriä. Kun Karikko kertoi seuraavan vuoden toukokuussa Kekkoselle Pisaan valmistuvasta saunasta, hän totesi, että Firenzessä “sauna on saanut ehdottoman kannatuksen ja osoittautunut hyväksi valmennusapukeinoksi”.⁵⁵

Kokonaisuudessaan Karikon kirjeet Kekkoselle Italian-jakson ajalta avaavat mielenkiintoisia näkymiä urheiluvalmentajan tietotaitoon ja sen monipuolisuuteen maailmansotien välisenä aikana. Karikon esiin tuomat ajatukset tukevat Kalle Rantalan näkemystä siitä, että maailmansotien välisen ajan valmentajilta edellytettiin hyvin laaja-alaista osaamista ja toiminnan kokonaisvaltaisuutta.⁵⁶ Karikon tapa viestiä valmentajan tietotaidosta kuvasti myös sitä, että hän oli hyvin tietoinen asemastaan suomalaisuuden edustajana ulkomailla sekä osastaan Italiassa vaikuttaneiden ulkomaalaisvalmentajien piirissä. Tämä osoitti, kuinka tiedon saamat monet merkitykset elivät rinnakkain, ja toisinaan Karikko saattoikin perustella henkilökohtaisia intressejään kotimaan edulla.

Karikon yksityisarkistoon suodattunut tieto

Karikon yksityisarkisto, joka koostuu viidestä arkistokotelosta, päätyi Urheilun ja liikunnan kulttuurikeskus Tahdon kokoelmiin Karikon suvun lahjoituksena vuonna 2018. Karikon Italian-jakson osalta arkisto on varsin hajanainen. Se sisältää Italian yleisurheiluliiton pääsihteerin, Puccin, allekirjoittaman työtodistuksen ja muutamia postikortteja. Lisäksi Italian-jaksolta on säilynyt yhteensä 35 lehtileikettä, jotka on koottu italialaisista lehdistä ja jotka ovat kysymyksenasettelun kannalta yksityisarkiston tärkeintä antia. Valtaosa leikkeistä on peräisin vuodelta 1934. Muilta Karikon Italiassa viettämiltä vuosilta leikkeitä on säilynyt yhteensä vain neljä.

Leikattujen artikkelien tekstit koskevat paitsi Karikkoa itseään, myös muita Italiassa vaikuttaneita suomalaisvalmentajia ja heidän edesottamuksiaan. Ne ovat peräisin useista eri italialaislehdistä, muun muassa *La Gazzetta dello Sportista*, *Il Littorialesta* sekä firenzeläisestä *La Nazione*sta, ja siten luonteeltaan julkisia, painettuja ja julkaistuja. Onkin hyvin selvää,

etteivät aineistot ole alun perin syntyneet Karikon henkilökohtaisista syistä. Alkuperäisen julkaisijan ohella leikkeistä käy ilmi se, että ne ovat kulkeutuneet Karikolle Araldo della Stampa -nimisen lehtileiketoimiston välityksellä. Vastaavat yhtiöt yleistyivät eri puolilla Eurooppaa 1800-luvun lopulta alkaen sanomalehtien suosion kasvettua. Ne valikoivat sanomalehtiaineistosta tilaajien toiveiden mukaisia artikkeleita, leikkasivat ne ja toimittivat asiakkaille.⁵⁷

Yksityisarkistoon päätyneiden leikkeiden valikointi onkin tapahtunut Karikon toimeksiannosta, joka koski mitä todennäköisimmin suomalaisvalmentajista ja yleisemmin suomalaisesta urheilusta liikkunutta tietoa Italiassa. Leikekokoelman muodostuminen havainnollistaa sitä, kuinka leikkeiden hankkiminen oli keino kerätä ja säilyttää tietoa. Toisaalta tämä osoittaa sen, kuinka leikkaamisen ja liittämisen ydin oli siinä, että tiedon fragmentit sijoitettiin uuteen kontekstiin, tässä tapauksessa Karikon henkilökohtaiseen kokoelmaan, jossa ne saattoivat saada uusia merkityksiä.⁵⁸

Lehtileikkeiden ja niiden välittämän tiedon päätyminen Karikon yksityisarkistoon ilmensi sitä, kuinka henkilökohtaisen kokoelman kerääminen on yksilölle tapa jäsentää omaa olemassaoloa maailmassa.⁵⁹ Tätä kautta tarkastellen yksityisarkistot eivät kerrokaan ainoastaan yksilön teoista ja ajatuksista, vaan ne heijastelevat myös sitä, kuka hän on ja miten hän näkee ja kokee elämänsä. Yksityisarkistossa persoonallisuus ja elämän tapahtumat ajautuvat tällä tavoin vuorovaikutukseen keskenään.⁶⁰ Onkin perusteltua olettaa, että leikkeisiin liittyi jonkinasteisia henkilökohtaisia arvoja ja muistoja, mikä kuvastaa sitä, kuinka yksityisarkiston muodostamisen taustalla vaikuttavat inhimilliset impulssit.⁶¹

Karikon yksityisarkistoon päätyneet lehtileikkeet sisältävät alleviivauksia, jotka saattoivat olla Karikon itsensä tekemiä. Samaan aikaan ne saattoivat olla myös toimeksiannon saaneen lehtileiketoimiston aikaansaamia. Riippumatta alleviivausten tekijästä tiedonhistoriallinen lähestyminen voi valottaa niiden kantamia merkityksiä. Alleviivauksiin rinnastuvien erinäisten tekstien reunamerkintöjen on todettu voivan johdattaa tulkintoihin tiedon liikkumisesta ja käytöstä.⁶² Huomautukset, marginaalimerkinnät ja alleviivaukset ovat tarkoituksenmukaisia, ja Karikon kokoamien leikkeiden kohdalla ne tekevät massatuotetusta sanomalehdestä ainutlaatuisen asiakirjan.⁶³ Vaikka alleviivaukset eivät olisikaan olleet henkilökohtaisia, suodattui niihin vähintäänkin Karikon toimeksiantoon sisältyneitä, tietoon liittyneitä toiveita.

Karikon keräämissä lehtileikkeissä tulivat tyypillisesti alleviivatuksi tekstien kohdat, joissa esiin nousi joko hänen oma nimensä tai suomalaisten valmentajakollegoiden nimet. Valmentajien tiedon ja osaamisen näkökulmasta tarkastellen eräs lehtileikeaineiston edustavimmista alleviivauksista on tehty *La Gazzetta dello Sport* -lehestä otettuun leikkeeseen, joka on päivätty marraskuun 6. päivälle 1934. Artikkelin kertoi urheilijoiden valmistautumisesta kilpailuihin Napolissa. Karikon arkistoon päätyneestä leikkeestä on alleviivattu kohta, jossa toimittaja toteaa urheilijoita valmentaneen Rengon yli 60 metriin yltäneen keihäänheittonäytteen saaneen paikalliset pyörittelemään silmiään ihmetyksestä ja ihastuksesta.⁶⁴

Karikon kirjeissä esiin nousseiden ajatusten tapaan tämäkin alleviivaus korosti sitä, kuinka tulokset tulkittiin mittarina urheiluun ja valmentajuuteen liittyneelle tiedolle ja osaamiselle. Nopeuden, korkeuden tai tässä tapauksessa heiton pituuden asettaminen urheiluun liittyvän tiedon kiistattomiksi mittareiksi oli laajalti jaettu käsitys. Tästä kertoi osaltaan myös Italian politiikan ja urheilun johtohenkilöiden halu kehittää urheilijoiden tulostasoa ja siten tuoda maalle kansainvälistä arvontoa, mihin suomalaisvalmentajien palkkaaminen läheisesti liittyi. Ilmiö on kuitenkin moniulotteisempi, ja se, että juuri nämä osa-alueet ovat muodostuneet ensisijaisesti mitattaviksi on pitkälti sosiaalisesti historian kuluessa rakentunut ajatusmalli.⁶⁵ Tämän ajatuksen vastapainona monissa urheilulajeissa arvotetaan suorituksia esimerkiksi tyylin perusteella.

Valmentajan tiedon kanavoituminen tähän ajatusmalliin korosti valmentajuutta kulttuuriin ja ympäristöön sidottuna sosiaalisena käytäntönä.⁶⁶ Tiedonhistorian kannalta tämä on kiinnostavaa, sillä sen piirissä on korostettu tiedon tekijälähtöisyyttä ja tiedon suhteellisuutta sekä samalla tiedon kokemuksen tärkeyttä varsinaisen totuudellisuuden sijaan.⁶⁷ Tämä sosiaalinen käytäntö, siihen yhdistynyt tieto sekä sitä ehdollistaneet ajatusmallit ristesivät arkistossa, johon koottiin tietoa ja saatettiin sitä yhteen.⁶⁸

Karikon yksityisarkiston tapauksessa erottuu selvästi se, kuinka valmentajuus ja sitä koskenut tieto yhdistyivät vahvasti suomalaisuuteen. Tämä piirre näkyi myös hänen tuottaessaan omaa identiteettiä yksityisarkiston kautta. Italiassa vaikuttaneet valmentajat eivät olleet ainoa erityisen merkityksenannon kohde lehtileikkeissä, vaan osa leikkeistä ja niiden sisältämistä alleviivauksista liittyi suomalaiseen urheiluun yleisemmällä tasolla. Esimerkiksi milanolaisen *Corriere della Sera*n maaliskuun 1934 numerosta alleviivatussa kohdassa alkuperäinen teksti kertoi suomalaisten väitetystä, synnynnäisestä taipumuksesta urheilullisiin pyrkimyksiin.⁶⁹

Toisaalla alleviivatuksi tuli myös italialaislehdessä esiintynyt maininta siitä, kuinka suomalainen voimisteluliike sai alkunsa Turun akatemian siirryttyä Helsinkiin.⁷⁰ Ottaen huomioon sen, että valmentaja-asia päätyi ulkoasiainhallinnon viranomaisten pöydälle, on mahdollista, että Karikkoa pyydettiin samojen tahojen toimesta seuraamaan suomalaisvalmentajien aseman ja suomalaisuuteen liittyneiden mielikuvien kehittymistä Italiassa.

Lehtileikkeiden sisältämien alleviivausten alkuperän selvittäminen on vaikeaa. Teoreettisesti on jopa mahdollista, että Karikko olisi tehnyt itse alleviivaukset vasta Italian-jaksonsa jälkeen. Samaan aikaan Karikon kirjeet Kekkoselle antavat jonkinlaista osviittaa hänen tavoistaan käyttää lehdistöaineistoja. Jo aiemmin esiin nousseen Beccalin tapaamisen ohella Karikko lähetti kirjeensä liitteenä Kekkoselle lyhyin kommentein varustetun lehtileikkeen, jossa käsiteltiin kyseisen italialaislehden myönteiseksi muuttunutta kantaa suomalaisvalmentajiin.⁷¹ Kirjeiden antamat vihjeet osoittavat, että Karikko kulutti aktiivisesti valmentajuudesta Italiassa liikkunutta mediatietoa. Näiden vihjeiden valossa yksityisarkistoon päätyneet lehtileikkeet näyttävätkin sekä valmennuksen että identiteettityön apuvälineinä. Samalla arkisto itsessään näyttäytyi museokokoelmaan vertautuvana tiedon piirinä, jossa Italiasta ja muualta kerätyt tiedot kohtasivat ja tulivat tulkituiksi.⁷²

Vaikka eri aineistojen ristiin luku avaa joitakin näkökulmia arkistoaineiston muodostumisen kontekstiin, on Karikon Italian-jakson aikana vastaanottamien kirjeiden puuttuminen yksityisarkistosta harmillista. Tätä korostavat Karikon kirjeissä esiintyvät viittaukset Kekkoselta lähettämiin kirjeisiin. Yhtäältä kirjeiden puuttumiseen on saattanut vaikuttaa jo aiemmin esiin noussut arkistotietoisuus, joka joissain tapauksissa antaa syytä epäillä aineistojen tietoista hävittämistä.⁷³ Toisaalta jotkin historiallisesti arvokkaat aineistot ovat saattaneet näyttäytyä aikalaisille varsin tavanomaisina asiakirjoina. Tässä tapauksessa kirjeet saattoivat merkitä yksinkertaisesti yhteydenpidon muotoa, jolloin niiden puuttumiselle yksityisarkistosta voi olla erinäisiä hyvin luonnollisia selityksiä.⁷⁴

Samalla on tärkeää huomata, että etenkin yksityisarkistojen kohdalla aineiston tuottanut yksilö ei välttämättä ole sama henkilö kuin se, joka on säilyttänyt arkistoa ja lopulta lahjoittanut sen arkistoinstituutiolle. Arkiston muodostumista ohjaavat roolit saattavat jakautua moneen eri sukupolveen, esimerkiksi aineiston säilyessä pitkään arkistonmuodostajan suvun hallussa. Tällöin arkiston muodostumiseen yhdistyy ajan kuluessa hyvin erilaisia intressejä, eikä

yksityisarkiston muodostuminen tapahdu välttämättä yhtä säännellyin ehdoin kuin useimpien viranomaisarkistojen kohdalla.⁷⁵

Karikon yksityisarkiston kohdalla valmentajatyön yhteys Italian fasistihallintoon on eräs teema, johon on voinut liittyä ristiriitaisia tuntemuksia arkistoaineiston elinkaaren aikana. Tämä puolestaan on voinut vaikuttaa siihen, missä muodossa aineisto on päätynyt nykyiseen säilytyspaikkaansa. Samalla tavoin Karikon ystävyys Kekkonen kanssa ja jälkimmäisen erittäin julkinen asema on voinut vaikuttaa yksityisarkiston nykyiseen muotoon. Liittyen edellä mainittuun fasismiyhteyteen, Kekkonen on voinut jopa itse pyytää Karikolta takaisin lähettämiään kirjeitä.

Nämä näkökulmat korostavat ennen kaikkea sitä, kuinka yksityisarkistojen muodostumisen tavat ja ominaispiirteet ovat tyypillisesti hyvin moninaisia verrattuna viranomaisarkistoihin. Tämä piirre selittää osin arkistoteorian piirissä perinteisesti vallinnutta selkeää erontekoa niiden välillä.⁷⁶ Arkistotutkija Rob Fisher on lähestynyt yksityisarkistojen muodostumisen ongelmallisuutta korostamalla niiden lahjoittajien roolia kollektiivisen muistin rakentajina sekä tämän toiminnan taustalla vaikuttavaa arkistotietoisuutta. Hänen mukaansa eräs keskeisimpiä lahjoittajien arkistotietoisuutta ohjaavia tekijöitä on halu varjella henkilön tai suvun yksityisyyttä.⁷⁷ Tämä yhdistyy aiemmin artikkelissa esiintyneeseen pohdintaan arkistojen ja etiikan teemasta. Tämän yhteyden lujittamisen kannalta on keskeistä kyetä tunnistamaan arkiston elinkaareen liittyvät toimijat. Se, että nämä toimijat luottavat arkistoinstituutioiden harkintaan ja kykyyn panna täytäntöön arkaluonteista tietoa suojelevia toimenpiteitä, voi edistää kulttuurihistoriallisesti tärkeän aineiston säilymistä, erityisesti juuri yksityisarkistojen tapauksessa.⁷⁸

Valmentajan tiedon ja sen muodostumisen moninaiset merkitykset

Tarkastelin artikkelissani Paavo Karikon valmentajapestiä fasistisessa Italiassa vuosina 1933–1936 sekä siihen johtaneita vaiheita kolmen eri viranomais- ja yksityisarkiston aineistojen kautta. Tavoitteeni oli selvittää, millaisia merkityksiä valmentajuus ja siihen liittynyt tieto saivat erityyppisissä arkistoaineistoissa. Keskittymällä Karikkoon artikkeli tuotti uutta tietoa varsin vähän tunnetusta urheiluhistoriallisesta ilmiöstä, Italiassa 1930-luvulla vaikuttaneista suomalaisvalmentajista. Ilmiössä riittää tutkittavaa myös jatkossa, sillä esimerkiksi valmentajien siirtolaisuutta motivoineet tekijät jäivät artikkelin rajauksen ulkopuolelle.

Artikkelia varten toteutettu arkistotyöskentely havainnollisti sitä, kuinka monissa tapauksissa tieto historiallista henkilöistä ja ilmiöistä saattaa olla hyvin jakaantunutta, sijaiten fyysisesti eri arkistoissa. Jakautuneiden aineistojen yhdisteleminen mahdollisti kuitenkin monipuolisen tulkinnan valmentajuudesta ja sen saamista merkityksistä maailmansotien välisinä vuosina. Vahvaa murroskautta läpikäynyt ammatti erottui analyysin kautta sosiaalisena käytäntönä, johon yhdistyi poliittisia, sosiaalisia ja kulttuurisia merkityksiä, ja jota läpi leikkasi vahva mitattavuuden eetos. Karikon kautta tarkastelemani valmentajan tietotaito näyttäytyi 1930-luvulla hyvin monipuolisena, ja sen keskeisiä osa-alueita olivat urheilun tekniikan yksityiskohtainen hallinta, välinetietoisuus ja kielitaito.

Tarkastellessani tiedon liikkumista ja sen saamia merkityksiä hyödynsin tiedon piirin käsitettä sekä arkistoteorian tarjoamia näkökulmia. Niiden kautta tarkasteltuna valmentajuuteen liittynyt tieto sai sekä rinnakkaisia että eriäviä merkityksiä ja muotoja riippuen siitä, missä tiedon piirissä sitä tuotettiin. Kunkin arkistoaineiston muodostumiseen liittyneet käytännöt sekä arkistonmuodostajien intressit ohjasivat sitä, millaista tietoa pidettiin olennaisena eri tiedon piireissä. Tiedon muodon ja sen rakentumisen kontekstin pohdinta avasikin tärkeitä näkökulmia lähdekritiikkiin sekä tapoihin, joilla historiallista tietoa tuotettiin.

Historiantutkimuksellisen merkityksen ohella tietoon ja sen liikkumiseen kiinnitetty huomio korosti arkistoissa tapahtuvaa neuvottelua yksityisen ja julkisen tiedon välillä. Tämä liittyi läheisesti arkistoetiikan teemaan, joka on myös yhteiskunnallisesti merkittävä tarkastelukohde. Tiedon elinkaaren ja siihen vaikuttavien toimijoiden tunnistaminen sekä yhä syvempi ymmärrys arkistoinstituution eettisistä toimintatavoista voivat edesauttaa historiallisen tiedon säilymistä tutkijoiden käyttöön. Tämä koskee erityisesti yksityisarkistoja, joiden muodostuminen on tyypillisesti hyvin erilaista kuin viranomaisarkistojen. Yksityisarkistoja onkin tärkeää saattaa yhä vahvemmin arkistoteoreettisen ajattelun piiriin sekä soveltaa siitä syntyviä näkökulmia myös arkistojen toissijaisessa käytössä, tutkimuksessa. Jälkimmäisen kannalta keskeistä on myös se, että yksityisarkistot voivat osaltaan monipuolistaa historiallisista ilmiöistä saatavaa kuvaa, kuten artikkeli osoitti.

Lähteet ja kirjallisuus

Arkistolähteet

Urho Kekkonen arkisto.

UKA 1.3. Kirjeenvaihto 1924–1953, 7. Karikko, Paavo (1933–1936).

Ulkoasianministeriön arkisto.

67G, kotelo 19, kansio ”Suomalaisia valmentajia Italiaan”.

67H, kotelo 24, kansio “Urheilukilpailut Milanossa syyskuussa 1932”.

Urheiluarkisto/ Urheilun ja liikunnan kulttuurikeskus Tahto.

Paavo Karikon yksityisarkisto.

Tutkimuskirjallisuus

Arondekar, Anjali. ”Without a trace”. In: Anne J. Gilliland, Sue McKemmish & Adrew J. Lau (ed.), *Research in the archival multiverse*, Clayton: Monash University Pub, 411–431, 2016.

Bale, John. *Running cultures: racing in time and space*. London: Routledge, 2004.

Bonini, Gherardo; Giuntini, Sergio & Sbeti, Nicola. ”The influence of foreign coaches on the development of Italian sports”. In: Dave Day (ed.), *Sports coaching in Europe - Cultural histories*, London: Routledge, 148–164, 2021.

Booth, Douglas. ”Sites of Truth or Metaphors of Power? Refiguring the Archive”, *Sport in History*, 26(1), 91–109, 2006.

Danielson, Elena S. *The Ethical Archivist*. Chicago: Society of American Archivists, 2010.

Day, Dave. ”Intangible cultural heritages: British sports coaching and amateurism”. In: Dave Day (ed.), *Sports coaching in Europe - Cultural histories*, London: Routledge, 19–37, 2021.

Day, Dave. ”Introduction”. In: Dave Day (ed.), *Sports coaching in Europe - Cultural histories*, London: Routledge, 1–18, 2021.

Dogliani, Patrizia. *Il fascismo degli italiani: Una storia sociale*. Torino: UTET libreria, 2008.

Fisher, Rob. ”In Search of a Theory of Private Archives: The Foundational Writings of Jenkinson and Schellenberg Revisited”, *Archivaria*, 67, 1–24. 2009.

Fisher, Rob. "Donors and Donor Agency: Implications for Private Archives Theory and Practice", *Archivaria*, 79, 91–115, 2015.

Fonzo, Erminio. *Il nuovo gogliardo: I Littoriali dello sport e l'atletismo universitario nella costruzione del totalitarismo fascista*. Roma: Aracne, 2020.

Giorgi, Andrea. "Se peindre pour ne pas se perdre. Some thoughts on the archive as a self-representation", *JLIS.it: Italian Journal of Library, Archives and Information Science*, 10 (3), 59–70, 2019.

Heesen, Anke. "News, Paper, Scissors: Clippings in the Sciences and Arts Around 1920". In: Lorrain Daston (ed.), *Things that talk: Object lessons from art and science*. New York: Zone Books, 297–327, 2004.

Hobbs, Catherine. "The Character of Personal Archives: Reflections on the Value of Records of Individuals", *Archivaria*, 52, 126–135, 2001.

Johnes, Martin. "Archives, Truths and the Historian at Work: A Reply to Douglas Booth's 'Refiguring the Archive'", *Sport in History*, 27(1), 127–135. 2007.

Koivunen, Leila. "Liikkuva esine ja vaihtuvat tiedon piirit – Museokokoelmien ja tieteellisen tiedon muodostumisen prosessit". Teoksessa: Mikko Myllyntausta, Annastiina Mäkilä, Johanna Skurnik & Veli Virmajoki (toim.), *Tiedonhistoria*. Tampere: Vastapaino, 179–199, 2023.

Kokkonen, Jouko. *Suomalainen liikuntakulttuuri: Juuret, nykyisyys ja muutossuunnat*. Helsinki: Suomen Urheilumuseo, 2015.

Landoni, Enrico. *Gli atleti del duce: La politica sportiva del fascismo 1919–1939*. Milano: Mimesis, 2016.

Lahtinen, Anu; Leskelä-Kärki, Maarit; Vainio-Korhonen, Kirsi & Vehkalahti, Kaisa. "Kirjeiden uusi tuleminen". Teoksessa: Leskelä-Kärki, Maarit; Lahtinen, Anu & Vainio-Korhonen, Kirsi (toim.), *Kirjeet ja historiantutkimus*. Helsinki: SKS, 9–28, 2011.

Leskelä-Kärki, Maarit. *Kirjoittaen Maailmassa: Krohnin Sisaret Ja Kirjallinen Elämä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2006.

Lähteenkorva, Pekka. ”Presidentinarkiston kosteat tupaantuliaiset Niinikoskella 10.11.1971”, *Faili 4/ 2021*, 21–23, 2021.

Lähteenkorva, Pekka. ”Suomen ainoa yksityinen presidentinarkisto 50 vuotta”, *Faili 3/2020*, 19–22, 2020.

McKemmish, Sue. ”Evidence of me”, *The Australian Library Journal*, 45(3), 174–187, 1996.

Mineo, Leonardo. ”Un’autobiografia del calcio italiano: prime riflessioni sull’archivio di Vittorio Pozzo”. In: Sara Dinotola & Anna Maria Marras (ed.) *Un incontro di sguardi: biblioteche, libri e lettura come nodi di un reticolo di possibilità creative e generative*. Roma: Associazione Italiana Biblioteche, 155–163, 2024.

Myllyntausta, Mikko; Mäkilä, Annastiina & Skurnik, Johanna. ”Lähtökohtia tiedonhistoriaan”. Teoksessa: Mikko Myllyntausta, Annastiina Mäkilä, Johanna Skurnik & Veli Virmajoki (toim.), *Tiedonhistoria*. Tampere: Vastapaino, 7–58, 2023.

Mäkilä, Annastiina. ”Tieteestä tietoon – Masennuskäsite tutkimuskohteena ja tiedon tuottajana”. Teoksessa: Mikko Myllyntausta, Annastiina Mäkilä, Johanna Skurnik & Veli Virmajoki (toim.), *Tiedonhistoria*. Tampere: Vastapaino, 113–140, 2023.

Nevakivi, Jukka. *Ulkoasiainhallinnon historia: 1, 1918–1956*. Helsinki: Ulkoasiainministeriö, 1988.

Peltonen, Ulla-Maija. ”Henkilöarkistot: Kuka kelpaa historiaan?” Teoksessa: Outi Hupaniittu & Ulla-Maija Peltonen (toim.), *Arkistot ja kulttuuriperintö*, Helsinki: SKS, 199–247, 2021.

Piercey, Nick. ”Building the new man: transnational training and trainers in the Netherlands before the First World War”. In: Dave Day (ed.), *Sports coaching in Europe - Cultural histories*, London: Routledge, 38–55, 2021.

Rantala, Kalle. *Jaakko Mikkola ammattivalmentajana 1924*. Jyväskylä: Suomen kasvatuksen ja koulutuksen historian seura, 2017.

Rantala, Kalle. ”Painin ja yleisurheilun ammattivalmentajat Suomessa ennen toista maailmansotaa”, *Liikunta & Tiede*, 51 (6), 34–40, 2014.

Saarenpää, Taina. Turun tuomiokirkon Musta kirja ja lähteiden julkaisemisen jatkumo Suomessa varhaismodernista digitaaliseen aikaan. Turku: Turun yliopisto, 2019.

Schwartz, Joan M. & Cook, Terry. "Archives, records, and power: The making of modern memory", *Archival Science*, 2 (1–2), 1–19, 2002.

Skurnik, Johanna. Making Geographies : The Circulation of British Geographical Knowledge of Australia, 1829–1863. Turku: Turun yliopisto, 2017.

Spedding, Patrick & Tankard, Paul (ed.). Marginal Notes: Social Reading and the Literal Margins. Cham: Palgrave Macmillan, 2021.

Svensson, Daniel & Svensson, Robert. "“Science says”: Swedish sports coaching and science during the twentieth century". In: Sports coaching in Europe - Cultural histories (ed. Dave Day). London: Routledge, 56–75, 2021.

Taylor, Matthew. "Football’s Engineers? British Football Coaches, Migration and Intercultural Transfer, c.1910-c.1950s." *Sport in History*, 30(1), 138–163, 2010.

Towne Hirtenfelder, Claudia. "Finding Traces of Cows in the Archives and Telling Stories Differently", *Archivaria*, 98, 6–41, 2024.

Tummino, Annie. "The Personal Papers of American Sailors, 1890s–1940s", *Archivaria*, 93, 100–133, 2022.

Vares, Vesa. "Muistoni minullakin on, vaikka ei pahempaa- Mitäpä työstä." Urheiluaktiivien kirjeet syksyn 1939 ylimääräisistä kertausharjoituksista välirauhan alkuun keväällä 1940", *Suomen urheiluhistoriallisen seuran vuosikirja 2024: Urheilu, yhteiskunta, yhteisöt*. Jyväskylä: Suomen urheiluhistoriallinen seura, 81–109, 2024.

Östling, Johan & Heidenblad, David Larsson. The history of knowledge. Cambridge: Cambridge University Press, 2023.

¹ Rantala 2014, 37–38.

² Bonini, Giuntini & Sbeti 2021, 152. Mainittujen suomalaisten lisäksi Italiassa vaikuttivat 1930-luvun lopulla ja 1940-luvun alulla myös hiihtovalmentaja Väinö Sares sekä painivalmentaja Onni Sirenius.

³ Esim. Day 2021; Rantala 2014 & 2017.

⁴ Myllyntausta, Mäkilä & Skurnik 2023, 23.

⁵ Myllyntausta, Mäkilä & Skurnik 2023, 40–45; Mäkilä 2023, 114–116.

⁶ Arondekar 2016, 416–417; Saarenpää 2019, 33.

-
- ⁷ Booth 2006.
- ⁸ Johnes 2007, 31.
- ⁹ Ulkoministeriön arkisto (UM), 67H, kotelo 24, "Urheilukilpailut Milanossa syyskuussa 1932", Rooman-lähetystö ulkoasiainministeriölle, 8.7.1932.
- ¹⁰ UM, 67H, kotelo 24, "Urheilukilpailut Milanossa syyskuussa 1932", Rooman-lähetystö ulkoasiainministeriölle, 26.10.1932.
- ¹¹ Day 2021, 8–10.
- ¹² Kokkonen 2015, 85.
- ¹³ Bonini, Giuntini & Sbeti 2021, 150–152.
- ¹⁴ Landoni 2016, 175–186; Dogliani 2008, 203–204.
- ¹⁵ UM, 67G, kotelo 19, "Suomalaisia valmentajia Italiaan", Rooman-lähetystö ulkoasiainministeriölle, 26.10.1932.
- ¹⁶ UM:n arkisto 67G, kotelo 19, "Suomalaisia valmentajia Italiaan", Suomen Urheiluliitto ulkoasiainministeriölle, 16.11.1932.
- ¹⁷ Taylor 2010, 143.
- ¹⁸ Piercey 2021, 40.
- ¹⁹ UM, 67G, kotelo 19, "Suomalaisia valmentajia Italiaan", ulkoasiainministeriö Rooman-lähetystölle, 19.11.1932.
- ²⁰ Nevakivi 1988, 190–191.
- ²¹ Fisher 2009, 2–3; Saarenpää 2019, 30.
- ²² Schwartz & Cook 2002, 15–18.
- ²³ UM, 67G, kotelo 19, "Suomalaisia valmentajia Italiaan", ulkoasiainministeriö Rooman-lähetystölle, 15.12.1932.
- ²⁴ UM, 67G, kotelo 19, "Suomalaisia valmentajia Italiaan", Rooman-lähetystö ulkoasiainministeriölle, 8.12.1932.
- ²⁵ UM, 67G, kotelo 19, "Suomalaisia valmentajia Italiaan", Rooman-lähetystö ulkoasiainministeriölle, 18.1.1933.
- ²⁶ UM, 67G, kotelo 19, "Suomalaisia valmentajia Italiaan", Rooman-lähetystö ulkoasiainministeriölle, 18.1.1933.
- ²⁷ UM, G67, kotelo 19, "Suomalaisia valmentajia Italiaan", Suomen Urheiluliitto ulkoasiainministeriölle, 23.1.1933.
- ²⁸ UM, G67, kotelo 19, "Suomalaisia valmentajia Italiaan", Suomen Urheiluliitto Rooman-lähetystölle, 4.4.1933.
- ²⁹ Svensson & Svensson 2021, 59.
- ³⁰ Bale 2004, 106.
- ³¹ Day 2021, 23–25.
- ³² Mäkilä 2023, 114.
- ³³ UM, G67, kotelo 19, "Suomalaisia valmentajia Italiaan", Rooman-lähetystö ulkoasiainministeriölle, 22.12.1934.
- ³⁴ Fisher 2015, 93.
- ³⁵ Lähteenkorva 2020, 19–22 & 2021, 21.
- ³⁶ Urho Kekkosen arkisto (UKK-arkisto), UKA 1.3. Kirjeenvaihto 1924–1953, 7. Paavo Karikko, 22.9.1933.
- ³⁷ UKK-arkisto, UKA 1.3. Kirjeenvaihto 1924–1953, 7. Paavo Karikko, 22.9.1933.
- ³⁸ Bonini, Giuntini & Sbeti 2021, 155.
- ³⁹ UKK-arkisto, UKA 1.3. Kirjeenvaihto 1924–1953, 7. Paavo Karikko, 20.10.1933, 11.11.1933, 25.11.1933.
- ⁴⁰ UKK-arkisto, UKA 1.3. Kirjeenvaihto 1924–1953, 7. Paavo Karikko, 23.2.1935.
- ⁴¹ Tummino 2022, 132.
- ⁴² Lahtinen, Leskelä-Kärki, Vainio-Korhonen & Vehkalahti 2011, 20.
- ⁴³ UKK-arkisto, UKA 1.3. Kirjeenvaihto 1924–1953, 7. Paavo Karikko, 22.9.1933.
- ⁴⁴ UKK-arkisto, UKA 1.3. Kirjeenvaihto 1924–1953, 7. Paavo Karikko, 20.10.1933.
- ⁴⁵ Danielson 2010, 183–188.
- ⁴⁶ Leskelä-Kärki 2006, 59.
- ⁴⁷ UKK-arkisto, UKA 1.3. Kirjeenvaihto 1924–1953, 7. Paavo Karikko, 22.9.1933.
- ⁴⁸ Piercey 2021, 45–46.
- ⁴⁹ Fonzo 2020, 31–32. Vuonna 1928 perustetun instituutin ydintehtävänä oli kouluttaa liikunnan opettajia fasistien nuorisjärjestö, Opera Nazionale Balillaan käyttöön. Marraskuusta 1932 alkaen se toimi Foro Mussolinin eli nykyisen Foro Italicon alueella.
- ⁵⁰ UKK-arkisto, UKA 1.3. Kirjeenvaihto 1924–1953, 7. Paavo Karikko, 7.2.1934.
- ⁵¹ Rantala 2017, 62.
- ⁵² Bonini, Giuntini & Sbeti 2021, 151.

-
- ⁵³ UKK-arkisto, UKA 1.3. Kirjeenvaihto 1924–1953, 7. Paavo Karikko, 12.2.1934.
- ⁵⁴ UKK-arkisto, UKA 1.3. Kirjeenvaihto 1924–1953, 7. Paavo Karikko, 25.11.1933.
- ⁵⁵ UKK-arkisto, UKA 1.3. Kirjeenvaihto 1924–1953, 7. Paavo Karikko, 6.5.1934.
- ⁵⁶ Rantala 2017, 64–65.
- ⁵⁷ Heesen 2004, 301–302.
- ⁵⁸ Heesen 2004, 297–298.
- ⁵⁹ McKemmish 1996, 175–176.
- ⁶⁰ Hobbs 2001, 127–128.
- ⁶¹ Peltonen 2021, 212.
- ⁶² Skurnik 2017, 29–30.
- ⁶³ Spedding & Tankard 2021, 13.
- ⁶⁴ Urheiluarkisto (Ua), Karikon yksityisarkisto, kotelo 3.1., “Italialaiset lehtileikkeet Karikosta ja muista suomalaisvalmentajista 1933–1936”, *La Gazzetta dello Sport*, 6.11.1934, I ludi partenopei vedono gli atleti impegnati negli allenamenti collegiali.
- ⁶⁵ Bale 2004, 39–40.
- ⁶⁶ Day 2021, 2.
- ⁶⁷ Myllyntausta, Mäkilä & Skurnik 2023, 27–28; Östling & Heidenblad 2023, 5.
- ⁶⁸ Towne Hirtenfelder 2024, 2912.
- ⁶⁹ Ua, Karikon yksityisarkisto, kotelo 3.1., “Italialaiset lehtileikkeet Karikosta ja muista suomalaisvalmentajista 1933–1936”, *Corriere della Sera*, 1.3.1934, A scuola di atletica leggera.
- ⁷⁰ Ua, Karikon yksityisarkisto, kotelo 3.1., “Italialaiset lehtileikkeet Karikosta ja muista suomalaisvalmentajista 1933–1936”, *La Gazzetta dello Sport*, 13.11.1934, I giochi Partenopei inquadrati nella preparazione olimpionica costituiscono un audace tentativo innovatore nello sport italiano.
- ⁷¹ UKK-arkisto, UKA 1.3. Kirjeenvaihto 1924–1953, 7. Paavo Karikko, 22.09.1933. Kirjeen liitteenä oleva leike: *La Gazzetta dello Sport*, 24.9.1933, Gli allenatori finlandesi al lavoro a Firenze.
- ⁷² Koivunen 2023, 188.
- ⁷³ Mineo 2024, 156.
- ⁷⁴ Vares 2024, 84–85.
- ⁷⁵ Fisher 2015, 96–98.
- ⁷⁶ Giorgi 2019, 63.
- ⁷⁷ Fisher 2015, 113–118.
- ⁷⁸ Danielson 2010, 194–195.